

Bulletin studijní a výzkumné skupiny ředitelství SNV Čk
č. 3/1991

Koncepce rozvoje vězeňství v ČR

Zpracovali:

PhDr. Karel Netík, CSc.
pplk. PhDr. Miluše Urbanová, CSc.
kpt. JUDr. Drahomíra Medvedová
PhDr. Olga Holubová
PaedDr. Libor Halman
kpt. Ivana Drásková

Praha 1991

4.1.3. Informační síť

Nezbytně nutným předpokladem účinného fungování systému vězeňství je informační síť zajišťující tok informací mezi centrem (ředitelstvím) a jednotlivými prvky (ústavy) i mezi prvky navzájem.

Informační síť by měla zahrnovat centrální část, tj. výpočetní středisko na ředitelství Sboru nápravné výchovy a periferní články, tj. střediska na ústavech, hvězdčovitě připojená pomocí terminálů k centru. Centrum by mělo být napojeno na další síť, např. policie, ministerstvo spravedlnosti apod.

Centrum bude ukládat, zpracovávat a poskytovat periferiím dva druhy informací:

- a) strukturální - týkající se samotného vězeňského systému, např. personální data a závažné informace o materiálně technickém zajištění činnosti systému jako celku,
- b) funkční - týkající se zacházení s odsouzenými, např. :
 - evidenci stavu a struktury odsouzených podle kriminologických a sociodemografických kritérií,
 - evidenci pohybu odsouzených (po odděleních a ústavech),
 - evidenci základních penitenciárně diagnostických dat, např. dat zdravotních, psychologických a psychopatologických a dat týkajících se kriminální kariéry,
 - evidenci mimořádných událostí.

Informační centrum musí být přímo napojeno na diagnostická střediska a v těsné spolupráci s nimi bude provádět rozmisťování odsouzených.

Každý ústav (periferie) bude mít vlastní databanku pro své potřeby a účely a pravidelně bude doplňovat informační centrum novými informacemi.

- recidivita, krátký - dlouhý trest), dále z hlediska věku, pohlaví, zdravotních potřeb a specifických požadavků souvisejících s jejich dalším resocializačním zacházením. Avšak ani tato kritéria nemusí být striktně dodržována, pokud není narušen bezpečnostní princip a pokud klasifikace pachatelů přispívá pozitivně k jejich nápravě. Znamená to, že za určitých podmínek, lze připustit povolení kontaktu mezi některými skupinami vězňů i z hlediska věku, pohlaví či délky trestu. Systém klasifikačních kritérií musí však odpovídat nejen základní filozofii trestu, nýbrž i organizačním, materiálním a obsahovým možnostem daného vězeňského systému.

Nelze také připustit, aby vězni byli znevýhodňováni vstupním tříděním. Je nutné, aby klasifikační kritéria nebyla závislá a priori na soudním či jiném rozhodnutí tak, aby odsouzený nemohl přispět svým chováním k jejich změně. V tomto směru je klasifikace závislá na různých typech ústavů či oddělení, které umožňují operativní přemisťování vězňů z hlediska aplikace programů a režimů.

V klasifikačních kritériích by měl být zahrnut i aspekt teritoriální. Odsouzení by měli být umísťováni v ústavech, které jsou blízké jejich domova. Možnost častého kontaktu s rodinou, přáteli a spolupracovníky má v systému resocializace (penitenciární i postpenitenciární) podstatný význam.

Vše nasvědčuje tomu, že si odborníci z oblasti penologie uvědomují potřebu vytvoření klasifikačního systému, který by uváděl do souladu hodnocení osobnosti odsouzeného a penitenciárního zacházení s existujícími reálnými možnostmi a potřebami. Určitá míra skepse pramení z trvale existujícího nedostatku vhodných a prakticky ověřených metod penitenciárního zacházení. Jestliže nemohou vězeňské ústavy splnit to, co slibuje klasifikační systém, vyznívá vyšetření osobnosti do prázdna. Jestliže institucionální, personální a organizační možnosti výkonu trestu odnětí svobody nejsou v souladu se systémem klasifikace, nelze hovořit o efektivnosti celého systému. Veškeré reformy v této oblasti je nutno provádět na základě důkladné analýzy konkrétní situace a při návrzích a podnětech vycházet ze statutu quo.

4.2.1.2. Současný stav

V našem Zákoně o výkonu trestu odnětí svobody č. 59/1965 Sb. se objevují dva pojmy: vnější a vnitřní diferenciaci. Vnější (soudní) diferenciaci představuje diferenciaci rozsahu práv a povinností odsouzených ve výkonu trestu a diferencovanou úpravu forem a metod pracovní výchovy a kulturně výchovné práce, rozsahu funkcí samospráv a způsobů ostrahy v I., II. a III. nápravně výchovné skupině. Mladiství odsouzení jsou zařazováni do NVÚ pro mladistvé, kde nápravně výchovná skupina není stanovena.

Vnitřní diferenciaci vyjadřuje diferencované provádění nápravně výchovné činnosti u odsouzených umístěných do téže nápravně výchovné skupiny. Článek 10 Řádu výkonu trestu odnětí svobody stanoví, že při vnitřní diferenciaci má být přihlédnuto zejména k délce trestu, ke stupni narušení, ke zdravotnímu stavu, pohlaví, věku a k pracovním schopnostem odsouzeného. O zařazení odsouzených do příslušných kolektivů odsouzených rozhoduje podle článku 112 Řádu výkonu trestu odnětí svobody zařazovací komise, jejímž předsedou je náčelník oddělení nápravně výchovné činnosti a dalšími členy jsou psycholog, pedagog, vychovatel nástupních oddělení, lékař, případně jiní pracovníci. Podle zákona se má při zařazování přihlížet zejména ke stupni narušení odsouzeného a k dosaženému stupni jeho nápravy.

Organizačně bylo a je rozmísťování odsouzených do jednotlivých nápravně výchovných skupin zajišťováno centrálně pracovníkem správy SNV. Výchozími kritérii byly: pohlaví, věk, zdravotní klasifikace, profesní zaměření a nebezpečnost odsouzeného (nebezpečí útěků a agresivních akcí). V poslední době je brán zřetel na místo trvalého bydliště.

Vlastní charakteristika osobnosti odsouzeného z psychologického hlediska je posuzována až na nástupním oddělení příslušného NVÚ. Je tedy podkladem pro vnitřní diferenciaci a pro návrh reedukačního programu. Toto rozdělování odsouzených respektovalo však především ekonomické požadavky; bylo statické, více méně neměnné. Postupy v dalším zacházení byly schematické a ve svých důsledcích neefektivní.

S předpokládanou profilací ústavů a jejich členením na otevřené, polootevřené a uzavřené, ev. specializované, je nutné přizpůsobit i systém střežení jednotlivých typů ústavů.

Otevřené ústavy by se měly svojí architekturou, vybavením a zařízením co nejvíce přizpůsobovat pavilónovému a internátnímu typu ubytování a tomu odpovídajícímu stupni bezpečnosti, které by spočívalo pouze v oplocení pozemku objektu. Střežení není zajišťováno ani lidským faktorem, ani zabezpečovací technikou.

Polootevřené ústavy by měly mít zajištěno střežení především výstavbou vnějších zdí (tak vysokých nebo profilovaných, aby bylo nemožné jejich překonání) s využitím ostrahových pásem, napojených na slaboproudou zabezpečovací techniku. V nejbližším období se nadále počítá s využíváním služební kynologie.

Uzavřené ústavy by byly nejpřísněji střežené vězeňská zařízení, kde by střežení bylo prováděno vězeňským personálem, který je ozbrojen, za využití techniky, ostrahových pásem a služební kynologie, alespoň do té doby, než bude všude zavedena elektronická zabezpečovací technika či další moderní způsoby střežení.

Vězeňský personál, který je přímo ve styku s vězni, nebude vybaven zbraněmi. K zabránění nebo odvrácení fyzického útoku proti své osobě je nutno využít znalosti a schopnosti aktivní sebeobranu a tím podstatně omezit používání některých donucovacích prostředků.

V této souvislosti se kladě velký důraz na fyzickou a psychickou vybavenost pracovníků, které je třeba pod odborným vedením vyškolit ve znalostech speciálních technik, zejména sebeobranu.

Donucovacích prostředků (pouta a další prostředky) lze použít v souladu se zákonem pouze jako preventivní opatření proti útoku během převozu, z lékařských důvodů, z podnětu a pod dohledem lékaře a tehdy, ztroskotaly-li jiné prostředky pro zvládnutí vězně, a to v případě, kdy by si mohl sám ublížit nebo mohl ublížit jinému nebo způsobit vážné škody. Aplikace těchto prostředků je možná pouze na nezbytně nutnou dobu.

Je nutno vytvořit organizační, právní, materiální a personální podmínky ke zřízení jednotky speciálního určení pro rychlý zákrok k likvidaci nebezpečných hromadných nezákonných akcí vězňů nebo uzavřít dohodu k zabezpečení těchto zákroků profesionální jednotkou policie.

Výkon trestu bude dále probíhat ve stávajících ústavech, které je třeba rekonstruovat a modernizovat tak, aby odpovídaly základním požadavkům.

Materiální podmínky života vězňů tvoří významný faktor působení na jejich psychiku. V souladu s humanizačními snahami je zejména třeba zmírnit negativní působení strohého prostředí, a to zejména odstraněním barevné a interiérové monotonie, uniformity a neosobnosti. Barevná a estetická úprava interiérů, s vhodným využitím výchovně žádoucí individuální úpravy odsouzenými, jejich vlastními výrobky a výtvary, je okamžitě dosažitelným prostředkem ke zlepšení prostředí.

Vězeňské prostory a zejména prostory určené pro ubytování vězňů musí odpovídat zdravotnickým a hygienickým požadavkům, mít rozumně stanovenou plochu, osvětlení, topení a větrání.

Ve všech prostorách, ve kterých mají vězni žít nebo pracovat, je třeba dodržovat tyto podmínky:

- a) okna musí být dostatečně velká, aby vězeň mohl číst a pracovat při denním světle; musí mít co nejnormálnější vzhled, pokud jde o rozměry, umístění a konstrukci, s přihlédnutím k požadavkům bezpečnosti,
- b) umělé světlo musí odpovídat technickým a hygienickým normám.

Je třeba docílit stavu, aby každý odsouzený mohl být podle možnosti - a pokud si to přeje - ubytován v individuální místnosti. Na druhé straně zkušenosti však ukazují, že řada vězňů ráda sdílí ložnice s dalšími vězni. Existuje skupina vězňů, kteří nesmějí být ponecháni sami. Pokud je realizováno společné ubytování, je třeba věnovat pozornost vhodnému dozoru a zajištění možnosti komunikace v noční době.

Při výstavbě nových zařízení je třeba zajistit

- řádné oddělení zón a jejich potřebné vybavení (zóna ubytovací se sportovní a rekreační částí, administrativní a výrobní),
- rozvoj vedlejších zařízení (učeben, dílen, sportovišť, zdravotnických zařízení, rekreačních prostorů, návštěvních objektů). Je nutné od sebe tyto zóny oddělit, aby po pracovní době stačilo střežit pouze část ubytovací.

4.1.2. Ostraha a bezpečnost

Liberálnější a pokrokové režimy v žádném případě neznamenají uvolnění disciplíny. V zájmu naplnění cílů vězeňského režimu, dobře organizovaného společného života, je třeba zachovávat pořádek a zajistit bezpečnost.

V našem zákoně se pojem klasifikace vůbec nevyskytuje. Také vnější - dosud platná - diferenciacie, rozdělovací odsouzené do tří nápravně výchovných skupin, je neúčelná. Neodráží dostatečně nezbytně nutnou objektivní charakteristiku osobnosti odsouzeného a současně negativně ovlivňuje možnosti následné vnitřní diferenciacie, která musí stanovené nápravně výchovné skupiny respektovat.

V rámci jednotlivých nápravně výchovných skupin byla a dosud jsou stanovena kritéria pro zařazování odsouzených do poboček pro místní výkon trestu, do brigád bez přímého střežení, do volného pohybu, a pro odsouzené, kteří spáchali trestný čin z nedbalosti. Toto rozdělování odsouzených nebylo však zdaleka motivováno potřebou specifického zacházení, nýbrž a především, ekonomickými požadavky na pracovní činnost odsouzených.

Další prvky vnitřní diferenciacie se odrážejí ve specifickém výkonu trestu u odsouzených nemocných a přestárých, u nepracujících a u odsouzených alkoholiků a odsouzených, u nichž se ve zvýšené míře vyskytují psychopatické poruchy. Experimentálně byla ověřována kritéria pro vnitřní diferenciaci odsouzených mladistvých (IS č. 6/1988) a RMS č. 7/1989 byla stanovena kritéria pro vnější diferenciaci odsouzených žen.

Dosud se projevuje v našem vězeňském systému jednak terminologická nejasnost a nejednotnost v užívání odpovídajících pojmů, jednak panuje v praktické oblasti roztržitost, která je dána řadou doplňujících a upravujících rozkazů, nařízení a norem.

Moderní principy humánního vězeňského systému by se měly promítnout v novém Zákoně o výkonu trestu odnětí svobody, který by respektoval zásady Evropských vězeňských pravidel v oblasti klasifikace odsouzených a diferenciacie metod a postupů penitenciárního zacházení.

4.2.1.3. Perspektivy

Dosud trvající nedostatek objektivních a empiricky jistých klasifikačních znaků a praktického ověření odpovídajících modelů penitenciárního zacházení vyžaduje, aby byl zpracován klasifikační systém, který by respektoval principy Evropských vězeňských pravidel, byl fle-

xibilní a otevřený dalšímu doplňování a upřesňování a který by byl současně použitelný a životaschopný v podmínkách našeho vězeňství.

Především bude nutné zpracovat vlastní návrh kritérií pro klasifikaci odsouzených a provést jeho experimentální ověření. Součástí ověřování by měly být také adekvátní diferencované programy pro jednotlivé kategorie odsouzených.

Ověřování klasifikace i diferenciací by mělo probíhat v předem vytypovaných ústavech, které by byly základem pro budoucí profilaci vězeňských zařízení.

Nezbytnou součástí této etapy experimentování bude i příprava kvalifikovaného vězeňského personálu, který bude schopen pracovat s "otevřenými" klasifikačními kritérii a bude samostatný a konstruktivní při uplatňování diferencovaných metod a postupů penitenciárního zacházení.

Organizační a ekonomické podmínky bude nutno zvažovat při budování diagnostického centra či diagnostických středisek (např. při ústavech, event. odděleních výkonu vazby), kde budou zpracovávány - kvalifikovaným týmem odborníků - návrhy na rozmísťování odsouzených. V této souvislosti se bude měnit zčásti i obsahová náplň nástupních oddělení nápravně výchovných ústavů.

Shora zmíněnému cíli by měla být podřízena i organizační struktura systému. Ta je dvojúrovňově uspořádaná. Zahrnuje ředitelství Sboru nápravné výchovy, v jehož čele je ředitel se dvěma náměstkyněmi. Jím jsou podřízeni ředitelé odborů: výkonu trestu, výkonu vazby, ostrahy, inspekce, ekonomického personálního, ústředních služeb a studijní a výzkumné skupiny. Ředitelství je metodickým a organizačním centrem českého vězeňství. Ředitel je přímo podřízen ministru spravedlnosti ČR. Druhou úroveň tvoří ústavy, jejichž struktura je obdobná struktuře ředitelství (s výjimkou ústředních služeb a studijní a výzkumné skupiny). Jednotlivé ústavy by v budoucnu měly být relativně ekonomicky samostatné. Personál ústavů by měl být orientován na práci s odsouzenými a obviněnými, jeho neproduktivní část (administrativa) by měla být minimalizována.

Tato organizační struktura je dána současnou potřebou mít k dispozici efektivní organizační formy a nástroje řízení, zejména na úrovni ředitelství SNV, k realizaci koncepčních záměrů při humanizaci a zkvalitňování vězeňství v ČR. Perspektivně budou administrativní a direktivní zásady z centra do vězeňského systému podstatně redukovány a činnost ředitelství SNV bude metodický a kontrolní charakter ve vztahu k jednotlivým ústavům. To umožní další redukci personálního stavu řídicích složek SNV. V úvahu přichází i přeměna ředitelství SNV na vězeňský sbor (sekcí) ministerstva spravedlnosti.

Práce s odsouzenými a obviněnými bude mít týmový charakter. Dosaďovací specializace personálu na režimové referenty, vychovatele, pedagogy bude zrušena a nahrazena jedinou specializací, a sice vychovatelskou s požadovaným vzděláním v oboru pedagogiky, sociální práce, event. psychologie. Zachována zůstane funkce psychologa a event. sociologa.

4.1.1. Vězeňská architektura

Nové trendy ve vývoji vězeňských systémů vyžadují i moderní architektonické řešení ústavů. Preferují se ústavy menších rozměrů s vybavením odpovídajícím běžnému životnímu standardu. Kapacita ústavů by neměla převyšovat 300-500 osob, u typu otevřeného ústavu 30-50 osob. To znamená postupnou přestavbu stávajících ústavů a vyhledání vhodných objektů pro budování nových, moderních. Zvláštní požadavky jsou kladeny na řešení ústavů pro mladistvé, které se svým vybavením mají co nejvíce přibližovat domovskému prostředí.

V ústavech musí být odsouzeným zabezpečeny humánní a decentní životní podmínky. Je přirozené, že nebude možné okamžitě vystavět moderní a všem nárokům kladeným na vězeňské prostory odpovídající objekty.

4. VÝKON TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY

Účelem trestu odnětí svobody je - jak již bylo zmíněno - účinná ochrana společnosti. Účinná ochrana společnosti spočívá v naplnění regulativní funkce trestu. Jedním z hlavních subjektů ochrany společnosti je v této souvislosti vězeňství. Vězeňstvím rozumíme systém sociálních služeb orientovaný na změnu chování odsouzených v žádoucím směru a jejich opětovnou integraci do společnosti. Konečným cílem by v optimálním případě mělo být postupné dosažení zralých forem chování charakteristických seberegulací, založenou na samostatném a odpovědném rozhodování a akceptaci jeho následků. Tomuto cíli by mělo být podřízeno veškeré působení systému. Hlavními činiteli působení systému jsou: prostředí výkonu trestu odnětí svobody a aktivity systému.

4.1. Prostedí (struktura systému)

Prostředím rozumíme v podstatě souhrn více či méně materiálních podmínek života odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody, tj. vězeňskou architekturu včetně podmínek ubytování odsouzených, prostředky uspokojování jejich základních potřeb (stravování, hygienické podmínky, ošacení, lékařská péče, zařízení sloužící k trávení volného času (tělocvičny, sportovní zařízení pod širým nebem, knihovny, půjčovny novin, časopisů a společenských her), výrobní prostory a podmínky pro pracovní činnost odsouzených obecně, do jisté míry i systém ostrahy apod. Prostedí výkonu trestu odnětí svobody by mělo poskytovat prostor (a stimulovat) pro kultivaci osobnosti a chování odsouzených (etické a estetické hledisko) a osvojování a upevňování základních postojů a dovedností nutných pro občanský život na svobodě (sociální psychologické hledisko).

Hlavní směry utváření moderního vězeňského prostředí, které by bylo s to působit žádoucím způsobem na odsouzené byly dostatečně konkrétně rozpracovány v Evropských vězeňských pravidlech. Evropská vězeňská pravidla tak v tomto směru můžeme považovat za východisko reformy vězeňského prostředí v našich podmínkách.

4.2.2. Diferenciace zacházení s odsouzenými

Vězeňská populace je kriminologického, penologického a psychologického hlediska velmi heterogenní. Snaha nalézt všelék, tedy jedinou metodu účinného zacházení s ní se musí nutně minout účinkem. To bylo koncem 70. let příčinou ústupu od psychologických metod. Lze předpokládat - v analogii k somatické medicíně - že diferencované poruchy budou vyžadovat diferencované zacházení. Bude proto třeba vyvinout, event. v modifikované podobě přejmout řadu programů, které by účinnost systému podstatně zvýšily. Účinnost diferencovaného působení závisí kromě na komplexnosti celé palety programů a jejich ořímeženosti základním problémům vězeňské populace, též na adekvátnosti klasifikace.

Vězeňství - jak již bylo zmíněno - chápeme jako systém sociálních služeb sui generis. Účinnost služeb závisí významnou měrou též na motivaci zázákzníků (zde odsouzených) k jejich využití. Využití služeb, tj. vstup do programů a jejich absolvování, by mělo být zásadně dobrovolné, s určitou výjimkou pracovních programů. Personál by se měl v této souvislosti orientovat na nabídku vhodných programů a motivování odsouzených k jejich využití.

Diferencované zacházení by mělo mimo jiné pomoci řešit i specifické problémy výkonu trestu odnětí svobody, zmíněné v kapitole 4.2.

Základní přístup k odsouzeným bude diferencovaný (programy), komplexní (zaměřený na celou osobnost) a totální (probíhající 24 hodin denně za účasti všeho personálu). Působení bude skupinové a individuální.

Základní paletu budou tvořit programy:

- a) edukační
- b) volnočasové
- c) pracovní
- d) tréninkově terapeutické a
- e) extramurální.

Společným cílem všech programů je příprava odsouzených na život na svobodě. Kromě svého specifického zaměření nabídnou programy navíc tato obecná poznání (kognitivní vzorce):

- práce, vzdělávání a aktivity volného času jsou v životě oprávněné a nezastupitelné,
- mají významné místo v hierarchii hodnot a jsou přínosem z hlediska bezprostřední a dlouhodobé perspektivy,
- v životě jsou proporcionálně zastoupeny (hospodaření s časem),
- dříve než přijdou příjemné výsledky, je třeba investovat úsilí,
- zažít úspěch a ocenění je příjemné,
- jedinec může do značné míry určovat svůj osud,
- zkušenost z týmové a individuální práce,
- poučení o sebekontrolu a odpovědnosti.

4.2.2.1. Vzdělávací (edukační) programy

V moderním vězeňském režimu a v osobní výchově každého vězně hraje vzdělávání jednu z klíčových rolí. Jeho cíle jsou přímo spojeny s konečným úkolem reintegrace vězně do společnosti i s potřebami jednotlivců z hlediska osobního i společenského. Proto v každém vězeňském zařízení je třeba připravit studijní program umožňující všem vězňům se věnovat výchovně-vzdělávacím činnostem podle jejich zájmu a potřeby. Cílem těchto programů by mělo být zvýšit šanci vězňů na reintegraci do společnosti, podporovat jejich morálku, zlepšovat jejich chování a napomoci jim udržet svou důstojnost.

Ve výchovně-vzdělávacím procesu je třeba vězňům, v rámci možností, umožnit

- dokončit docházku základní, popř. zvláštní školy,
- vyučít se ve vybraných oborech,
- zaučít se ve vybraných oborech,
- studovat na střední škole,
- navštěvovat kurzy pro zvýšení nebo rozšíření kvalifikace v odborných profesích,
- navštěvovat rekvalifikační kurzy.

při respektování oprávněných požadavků vyšetřovatele a prokurátora, aby nebyl mařen účel vazby. Korespondence s rodinou a přáteli by neměla být omezována, s výjimkou nutné cenzury u koluzních vazeb. V případě úmrtí blízkého příbuzného či přítele bude třeba umožnit návštěvu pohřbu a event. zvážit možnost navštívit některého z členů rodiny v případě jeho závažné choroby.

V rámci budoucích jednoznačných a konkrétních pravidel (zákona a řádu) bude nutno formulovat pozitivní sankce (odměny) za veřejně prospěšnou činnost a iniciativu a užívat je. Důsledné dodržování daných pravidel oběma stranami - personálem i obviněnými - je bezpodmínečně nutné.

Orgány činné v trestním řízení bude nutno stimulovat k podstatnému snížení počtu vazebně řešených případů, zvl. u osob pod 18 let věku. Z tohoto hlediska bude zřejmě nutno jednak změnit dosavadní praxi nařizování vazby, jednak - po nutných legislativních úpravách - zavést alternativní zabezpečovací opatření, např. domácí vězení, záruku důvěryhodné osoby, zákaz styku, u mladistvých navíc umístění do příslušného zařízení pro mládež (diagnostický ústav, DVM apod.). Prokurátoři, kteří dosud vazbu nařizují, jsou přes všechny proklamace o "strážcích zákonnosti" svým školením, postoji i faktickou činností především žalobci. Tzv. dozor nad dodržováním zákonnosti je jen relikť z totalitního období, při svém vzniku inspirovaný sovětským modelem, relikť, který nikdy v podstatě nefungoval. Doklady není jistě nutno uvádět. Rozhodování o nařízení vazby tedy musí být v kompetenci nezávislé instituce, nejspíše soudu. Nezbytně nutné je ovšem také rychlé a precizní provádění samotné vyšetřovací činnosti. Zákonem stanovená vazební lhůta je v mnoha případech prodlužována, a to i v důsledku nekvalitní práce orgánů činných v trestním řízení. Negativní psychologické důsledky na osobnost obviněných mají charakter nejen situační, nýbrž podstatnou měrou ovlivňují i celý event. resocializační proces (nedůvěra k autoritě státní moci, pocity křivdy, odmítání trestu apod.).

Pravidelný styk obviněných s obhájci, který je dosud výjimkou, by měl učinit vyšetřování průhlednější a pomoci odstranit nadbytečnou nejistotu a napětí.

Obviněný má mít možnost si ihned po uvěznění vybrat svého advokáta nebo požádat o určení advokáta ex offio a přijímat návštěvy advokáta za účelem přípravy obhajoby. Má mít možnost informovat ho o všech skutečnostech souvisejících s jeho uvězněním. Setkání s advokátem mohou být v dohledu, nikoli však v doslechu pracovníka vězeňského zařízení.

spolubydlícího a příp. změny. Cely ložnicového typu budou mít základní sociální vybavení (WC, sprchový kout) situované tak, aby umožnilo určitou intimitu při vykonávání tělesných potřeb a udržování čistoty těla.

Přiměřené kulturní aktivity by měly zajistit knihovny a půjčovny společenských her, organizované stejným způsobem jako civilní, dále možnost poslechu rádia, televize, příp. magnetofonu. Bude vhodné též stimulovat obviněné ke spolupráci na tvorbě a udržování kulturního a esteticky vyhovujícího prostředí, v němž jsou nuceni žít. Obviněný má mít možnost opatřit si na vlastní náklady nebo na náklady dalších osob, knihy, noviny, časopisy a jiné osobní potřeby. Drobné opravy či výroba okrasných předmětů by se mohly realizovat v menších dílnách, vybavených základním nářadím.

Ke snížení finanční zátěže, kterou nyní vazba pro obviněné a jejich rodiny nepochybně představuje, bude nutno postupně vytvářet předpoklady k honorované pracovní činnosti na dobrovolné bázi.

Řešení event. problémů obviněných vyžaduje umožnit ve vyhrazené době kontakt s psychologem, psychiatrem, event. s duchovním, bez udání důvodu. Možné komplikace v profesionální či podnikatelské činnosti, které může vazba způsobit, by měli mít obvinění možnost řešit se svými právními zástupci. Pravidelný styk se zástupcem vedení věznice, např. formou besedy, umožní nejen předcházet příp. konfliktům s personálem, ale též stimulovat zájem obviněných na udržení kulturního prostředí.

Zdravotní péče (právo na ošetření, event. léčbu) v takovém rozsahu a kvalitě jako na svobodě a možnost výkonu základních náboženských práv se musí stát samozřejmostí.

Dále bude nutno odstranit některé - u nás dosud obvyklé - nežádoucí vedlejší účinky vzetí do vazby, především hrubé poruchy rodinného života a přátelských vazeb vedoucí až k rozpadu rodiny a totálního a trvalého vykořenění jedince z jeho sociálního prostředí v důsledku jeho téměř naprosté izolace. Bude tedy nutno umožnit obviněnému, aby již při rozhodnutí kompetentního orgánu o uvalení vazby mohl dát rodině zprávu i o místě pobytu. Dále bude nutno umožnit pravidelné a časté návštěvy (alespoň jednou týdně) příbuzných a přátel,

Dále je třeba připravit speciální doučovací programy pro zvláštní kategorie vězňů, např. pro Romy, negramotné apod.

Vyučování by mělo probíhat denní (řádnou) nebo večerní formou. Účastníci denní formy odborného i základního školního vzdělávání jsou svým statutem na úrovni pracujících odsouzených. Měli by dostávat kapesné srovnatelné se mzdou. Mladiství mohou navštěvovat jediné denní formu studia; dospělým to lze umožnit v závislosti na okolnostech. Pro vězně, kteří chtějí pracovat i studovat, se zřídí večerní kursy vyučování, popř. se vyučovací program přizpůsobí rozvrhu pracovních směn. V souvislosti s očekávanou reformou našeho školství bude třeba též řešit otázku úhrady za vzdělání.

V rámci možností by vzdělávání vězňů mělo být integrováno do systému veřejné výchovy a poskytováno ve vzdělávacích zařízeních mimo vězeňské ústavy. To by také umožnilo vězňům navštěvujícím určitou školu nebo učební obor, plynule pokračovat ve studiu i po propuštění z vězení.

Z hlediska metodického, ekonomického i personálního je třeba spolupracovat s resortem školství co se týká základního a učňovského vzdělávání; s resortem sociálních věcí a zdravotnictví v oblasti re-kvalifikací a vzdělávání.

Je třeba též počítat se značnou decentralizací a tudíž rozmanitostí veřejného školství s tím, že učňovské školství bude pravděpodobně soukromé.

Dohody se státními, městskými či soukromými školami, příp. s podnikateli (učni) se budou uzavírat na úrovni ředitelů jednotlivých ústavů, protože ti mají nejlepší znalosti místních podmínek.

Velkou pozornost bude třeba věnovat výběru oboru pro kvalifikační, případně rekvalifikační kursy, ve smyslu předvídání budoucí poptávky po profesi.

Osvědčení o získané kvalifikaci neobsahuje žádný údaj svědčící o tom, že kvalifikace bylo dosaženo ve vězeňském zařízení.

Každý vězeň má navíc možnost účastnit se různých kursů (např. jazykových), které si platí. Výše kursového by měla být symbolická. V případě dokončení kursu, nebo jeho etapy, se mu peníze v plné míře vrátí. Tímto placením je vězeň motivován k odpovědnějšímu přístupu a modeluje situaci podobnou té na svobodě.

4.2.2.2. Volnočasové programy

Sociálně hodnotné prožívání volného času je problémem většiny odsouzených, zvl. jedinců s kriminálním životním stylem. To je dáno jednak nedostatkem motivace, jednak chyběním potřebných základních znalostí a dovedností. Získání motivace a potřebných znalostí a dovedností jsou elementární úkoly programů volného času. Práce, studium a aktivity volného času jsou integrální a významnou součástí života na svobodě, měly by proto být i integrální a významnou součástí vězeňského systému.

Je-li hlavním cílem zacházení s odsouzenými rozvoj zralého chování, charakteristického seberegulací založenou na samostatném a odpovědném rozhodování a akceptaci následků, měli by odsouzení být vedeni k samostatnému rozhodování o využití svého volného času. Úkolům vězeňského systému bude proto poskytnout co možná nejširší nabídku volnočasových programů (kulturních, jazykových, sportovních, rukodělných aj.) a motivovat k jejich využití. V řadě případů bude nepochybně vhodné (a možné) navázat spolupráci s mimovězeňskými institucemi (kulturními, sportovními ap.). Při vytváření programů by měly mít přednost takové činnosti, které pozitivně formují osobnost odsouzených, kultivují ji, rozvíjejí tvořivost a pozitivní vztahy k okolí.

Sportovní aktivity nejen pomohou řešit některé z bezprostředních problémů ve výkonu trestu odnětí svobody, např. redukovat vnitřní napětí, nýbrž pomohou zformovat ty složky osobnosti, které jsou v přímém vztahu k cíli zacházení - sebeovládání, sebezpojení, sociálně adekvátní projevení agrese apod. U některých skupin odsouzených by bylo vhodné uvážit příp. využití některých forem asijských bojových umění, samozřejmě s důrazem na příslušnou filozofii, která je jejich nedílnou součástí.

4.2.2.3. Pracovní programy

Práce napomáhá - jako jeden z výchovných prvků - resocializaci odsouzených a zároveň přispívá k chodu vězeňských zařízení. Odsouzení mohou být zařazeni povinně do pracovního procesu, s přihlédnutím k jejich tělesným a duševním schopnostem určeným lékařem. Pracovní podmínky jsou stanoveny Zákoníkem práce (pojištění, dovolená). Mzdy se

Vyšetřovací vazba představuje pro obviněného výraznou psychickou zátěž. Na jejím vzniku se podílejí nejistota způsobená situací vyšetřování a extrémní sociální izolace doprovázená v podmínkách pevné vazby až senzorickou deprivací (uzavřená místnost, holé zdi, nedostatek podnětů). Z toho vyplývající masivní anticipační úzkost a vnitřní napětí zvyšované ještě uzavřenou, neměnnou společností na cele vytváří nebezpečí heteroagresivního i autoagresivního chování obviněných, event. reaktivních psychických poruch. Ve zvýšené míře se objevují sebepoškozování, hřadovky, impulsivní agrese proti spoluobviněným a šikany.

Obecně nehumánní podmínky výkonu vazby u dosud nevinných lidí a častý výskyt nebezpečných poruch chování vytvářejí nutnost řešit tuto neuspokojivou situaci podstatnými změnami.

V současné době zvyšuje psychickou zátěž každého jednotlivce i neúměrná přeplněnost vazebních prostor. Dřívější kapacita věznic je nedostačující. Sbor nápravné výchovy se snaží řešit operativně neuspokojivou situaci zřizováním dalších vazebních oddělení při jednotlivých nápravně výchovných ústavech, ovšem na úkor perspektivních míst pro odsouzené. Komplexní řešení daného stavu je neodkladné.

3.3. Perspektivy

Bude třeba postupně změnit podmínky ve věznicích tak, aby - s určitými, ale odůvodněnými (nebezpečnost) výjimkami - obecně každý obviněný mohl být zařazen do volné vazby. Každá věznice by ovšem měla mít k dispozici uzavřené oddělení pro jedince již zmíněné a ty, kteří ve vazbě selžou, tj. ohrožují svým chováním spoluobviněné, personál či zařízení.

V místech výkonu vazby by měly být dostatečné prostory pro společné vycházky větších skupin obviněných, s možností sportovních aktivit, a to jak pod širým nebem, tak v tělocvičně.

V budoucnu - po snížení počtu vazebně řešených obviněných a event. změnách kapacity věznic - bude vhodné umísťovat do cel vždy maximálně dva obviněné, přičemž každý obviněný by měl mít možnost volby výběru

3. VÝKON VAZBY

3.1. Účel vazby

Vyšetřovací vazba je zajišťovacím opatřením, jehož účelem je ve vymezených případech zabránit obviněnému v předpokládaném maření trestního stíhání, event. v pokračování v trestné činnosti. Vazbu může prokurátor nařídít trestně odpovědné osobě (zde nad 15 let věku), která je důvodně podezřelá ze spáchání trestného činu a splňuje zákonem stanovené podmínky (§ 67 tr. řádu). Mladistvý, tj. osoba ve věku 15 - 17 let) by měl být řešen vazebně jen pokud nelze jinak (§ 293 tr. řádu).

Úkolem vězeňství je v této oblasti zajistit, aby se vyšetřovaná osoba po zákonem stanovenou dobu zdržovala na vymezeném místě (v prostoru věznice) a nepřicházela do styku se spoluobviněnými, event. svědky. Obviněný musí být k dispozici orgánům činným v trestním řízení. Tento úkol se svojí povahou výrazně vymyká základní orientaci Sboru nápravné výchovy, tj. zaměření na výkon trestu odnětí svobody. Jednoznačně zde převládá složka ostrahy nad ostatními. Obviněný by měl být ve vazbě podroben pouze takovým omezením, jež jsou nezbytně nutná ke splnění shora zmíněného úkolu.

Naše trestní právo považuje každého jednotlivce vyšetřovaného pro trestný čin za nevinného do té doby, než soud prokáže jeho vinu (presumpce nevinny). Břemeno dokazování leží na orgánech činných v trestním řízení.

3.2. Současný stav

V současné době je vyšetřovací vazba většinou vykonávána tzv. pevnou formou, ve věznicích klasického typu s uzavřenými celami. Vycházký v koridorech bývají obvykle jen jednou denně a často jsou společné pouze pro obyvatele jedné cely. V roce 1990 byla v několika ústavech experimentálně zavedena tzv. volná vazba s celami ložnicového typu a s víceméně volným pohybem obviněných po oddělení či ve vyhrazeném prostoru věznice.

řídí platnými normami. Metody organizace práce odsouzených se v rámci možností co nejvíce podobají metodám běžným ve společnosti, aby se zvyšovala schopnost vězně vydělávat si na živobytí po propuštění. V zásadě musí být zjevné, že práce není vždy dostupná, a že z práce plynou výhody.

Práce (pracovní programy) má pro odsouzené tyto aspekty:

- a) v ideálním případě odsouzený získá specifické dovednosti, které na svobodě uplatní,
- b) i v případě, že jde o práci jednotvárnou a dovednosti na svobodě nepoužitelné, učí se odsouzený základnímu schématu, že vynaložené úsilí přináší později radost a užitek. K vytvoření a posilování tohoto pravidla je třeba zajistit, aby vězňové disponovali určitou, pro ně smysluplnou, finanční částkou a mohli si život viditelně zpříjemňovat,
- c) s výplatou musí vězňové nakládat podobným způsobem, jako na svobodě. Proto povinně hradí výživné, ubytování, dluhy a zbývající částka jim zůstává jako kapesné. Je třeba, aby existovala nabídka zboží a služeb (rozmanitých přilepšení) i perspektivních investic a spoření, čímž se odsouzení budou za pomoci personálu učit sami hospodařit.

Změna společenskoekonomických vztahů a přechod na tržní hospodářství dopadá též na ekonomickou oblast vězeňství a zejména stává do zcela nové situace zaměstnávání odsouzených. Pro ty bude nutné, aby SNV zprostředkoval v rámci svých možností co největší nabídku pracovních míst v různých výrobních programech.

Formy pracovních příležitostí pro odsouzené jsou následující:

- Ústav má vlastní výrobu a prodej výrobků. Půjde tedy o vytváření vlastních výrobně hospodářských jednotek. Zhotovené výrobky nebudou odebírat pouze kooperující organizace, ale též obchod ve formě přímých dodávek do tržních fondů, event. vlastní prodejní střediska. Tato forma se jeví nejpřirozenější, vězňové vytvářejí společenství, mají možnost se s prací identifikovat, vidět úspěchy odbytu, být na práci hrdí. Jako zvlášť vhodná se jeví zemědělská výroba a některá tradiční řemesla.

- Do oblasti vlastních výrobních programů spadá i pracovní činnost napomáhající chodu vězeňského zařízení (úklidové práce v kuchyni, na zahradě apod.), kde zaměstnavatelem je přímo SNV ČR.

- Věznové pracují pro cizí firmu. Tato forma zaměstnávání odsouzených bude v budoucnu pravděpodobně spjata s některými problémy. Důvodem je skutečnost, že podniky budou požadovat kvalifikované pracovní síly, bez zdravotních omezení a s možností dlouhodobějšího využití (s delším trestem odnětí svobody). Východiskem by mělo být vytvoření kooperačních vztahů se smluvními subjekty, kdy organizaci a řízení pracovní činnosti vězňů bude zajišťovat SNV ČR. Pracoviště budou umístěna uvnitř i vně ústavů. V otevřených ústavech mohou vězni jednotlivě odcházet za svou prací mimo vězení.

V případech, že odsouzení budou zaměstnáni u soukromých podniků, zůstanou také pod ochranou a dozorem jednotlivých ústavů. Osoby, v jejichž prospěch se budou práce vykonávat, budou povinny vyplácet plnou hodnotu mzdy, stanovenou pro konkrétní druh práce za současného zohlednění produktivity práce odsouzených.

Obecně platí, že druh práce, míra ostrahy a lokalita (uvnitř nebo vně ústavu) záleží na druhu zařízení, ve kterém je odsouzený umístěn.

Cílovým stavem je zajistit zaměstnání pro cca 12.000 do budoucna odhadovaných odsouzených. Předpokladem toho je však urychlené dořešení profilace ústavů a klasifikace umisťovaných vězňů.

4.2.2.4. Tréninkové terapeutické programy

Tréninkové terapeutické programy zahrnují širokou škálu technik od režimového přístupu (token economy) přes sociální výcvik, poradenství k intervenci v krizi a skupinové a individuální psychoterapii.

Bude třeba vytvářet specializované programy orientované na získání sociálních dovedností nutných k životu na svobodě, na řešení modelových konfliktních situací (sociální výcvik), na řešení aktuálních sociálních (poradenství) a psychických (intervenční techniky) problémů odsouzených a na změnu chování, event. osobnosti u jedinců trpících psychickými poruchami.

by se vykonávala ve speciálních ústavech se zesílenou vnější ostrahou, ale vnitřně se podobajícím životu na svobodě (kulturní prostředí spíše hotelového typu, podíl na chodu ústavu atd.). Případná terapie vykonávaná týmem (týmy) odborníků by měla být založena na bázi dobrovolnosti. Ochranná detence by měla trvat tak dlouho, dokud nesplní svůj účel. Končit by tedy měla podstatným snížením nebo vymizením nebezpečnosti. O nařízení ochranné detence i o propuštění z ní by měl rozhodovat soud za spoluúčasti poradního orgánu složeného z odborníků relevantních odvětví. Návrh na propuštění by podával ředitel ústavu po poradě s týmem odborníků. Splnění tohoto postulátu ovšem vyžaduje příslušnou změnu trestního zákona. Ochranou proti zneužití by měl být taxativní výčet indikací, a to přímo v trestním zákoně. Ochrannou detenci nelze však - vzhledem k její povaze - spojit s trestem odnětí svobody. Její výkon a příslušné zařízení by zřejmě mělo mít v kompetenci buď ministerstvo zdravotnictví, nebo ministerstvo práce a sociálních věcí.

Realizace diferencovaného výkonu trestu odnětí svobody bude vyžadovat adekvátní klasifikaci odsouzených, založenou na propracované penitenciární diagnostice. To je mimo jiné úkol studijní a výzkumné skupiny SNV pro nejbližší období.

Humánní trest lze tedy na tomto základě vymezit jako: nezbytně nutnou újmu po nezbytně nutnou dobu, event. doplněnou takovým zacházením s provinilcem, aby trest splnil svoji regulativní funkci.

V souvislosti s úvahami o humanizaci trestu je třeba se ještě zmínit o problému odstrašení. Pokusy o humanizaci trestu narážejí i dnes na odpor určitých vrstev společnosti. Nejen v laické veřejnosti, ale i mezi mnoha odborníky je rozšířen názor o obecné účinnosti odstrašení. Generálně preventivní účinek trestu - často spjatý s představou všemocnosti trestního postihu - je stále považován za významnou součást působení zvláště na tu část populace, z níž se rekrutuje tzv. tvrdé jádro kriminality. Předpokládá se, že dlouhodobé tresty mají vyšší generálně preventivní účinek než krátkodobé. Pro naši současnou společnost je v této oblasti charakteristická ambivalence postojů: vlivem rostoucí kriminality se volá po zpřísnění sankcí, vlivem otevření vězeňství po humanizaci jejich výkonu. Odhlédneme-li od již mnohokrát prokázané parciální neúčinnosti generální prevence, mohlo by v této souvislosti jít o ambivalenci zdánlivou, o pouze zdánlivý protiklad humanizace a odstrašení. Zatímco odstrašení se váže zejména k justičnímu aspektu uplatňování sankcí, humanizace v této podobě především k aspektu penitenciárnímu. Již však bylo zdůrazněno, že trestní zákon definuje meze, v nichž se může penologie pohybovat. Z tohoto hlediska nadměrně dlouhý trest nevyhovuje, neboť nerespektuje požadavek přiměřenosti..

Zmínili jsme, že samotná hrozba trestní sankcí jakožto hlavní činitel generálně preventivního účinku, je parciálně neúčinná. Neúčinná je zřejmě jen u určité skupiny osob, především u té, z níž pocházejí kriminální recidivisté, tedy u asociálních psychopatů. Recidiva jejich trestné činnosti, jež je relativně četná a stabilní i v autoritářských sociálních systémech s výrazně represivní státní mocí, je toho nejlepším dokladem.

Nelze však vyloučit účinnost generální prevence u těch jednotlivců (velmi početných), jejichž mechanismy sloužící inhibici chování jsou neporušené (úzkost, strach ap.), tj. u normálních (z kriminologického hlediska), neurotiků aj. Odstrašující účinek hrozby trestní sankcí však zde nebude spočívat na její "tvrdomi", nýbrž spíše na jejích psychologických a sociálních důsledcích (pocit studu, ponížení,

4.3. Profilace ústavů

Organizační i obsahová struktura československého vězeňství odpovídá dosud platným zákonným úpravám a nařízením. I změny, ke kterým v současné době dochází, nemohou překračovat zákonný rámec. Nový zákon o výkonu trestu odnětí svobody je však připravován a měl by v sobě zahrnovat všechny moderní principy a pravidla vězeňského systému. Současné časové období má charakter přechodný; znamená to, že nelze v plném rozsahu změnit jak organizační strukturu, tak obsahovou náplň resocializačního procesu. Základní principy Evropských vězeňských pravidel je však nutno akceptovat a postupně je realizovat.

Plné rozvinutí humánního vězeňského systému v našich podmínkách nebude jednorázovým aktem. Přechodného období musí být využito k přípravě základních dokumentů, k teoretickému rozpracování a experimentálnímu ověření dílčích problémových okruhů (klasifikační systém, sociální resocializační programy, fungování organizačních systémů v nových typech ústavů apod.).

Rozdělení nápravně výchovných ústavů dle nápravně výchovných skupin neodpovídá principům humánního výkonu trestu a je na místě požadavek, který povede ke zrušení skupin a tím i k nové profilaci ústavů. Podmínky výkonu trestu odnětí svobody by neměly prohlubovat vnitřní rozporny mezi cíli věznění a skutečností vlastního uvěznění. Nové typy ústavů (polootvřené a otevřené) by měly snižovat negativní aspekt věznění a napomáhat integraci odsouzených se společností.

Proto zřizování ústavů či oddělení s mírnějším režimem by v současné době nemělo být již motivováno ekonomickými požadavky. Bylo tomu tak v pobočkách pro místní výkon trestu i v pobočkách, kam byli zařazováni odsouzení za spáchání trestných činů z nedbalosti. Jednalo se především o uvolnění pracovní síly pro potřeby národního hospodářství. Cíle vlastního trestu byly druhořadé.

Profilace ústavů je závislá na klasifikaci, na programech diferencovaného způsobu zacházení s odsouzenými. Celý systém by měl být pružný, prostupný a poskytovat optimální podmínky pro individualizaci výkonu trestu. Je samozřejmé, že musí být plně respektovány požadavky bezpečnosti a kontroly.

Budoucí profilace ústavů je přirozeně v určité míře závislá i na současných materiálních podmínkách. Nebude možné budovat nová moderní zařízení, ale bude jistě možné rekonstruovat stávající a upravovat je tak, aby splňovala alespoň základní požadavky Evropských vězeňských pravidel.

Jednotlivé typy ústavů, jejich kapacita a organizace režimů se musí odvíjet i z kriminologické a penologické analýzy odsouzených. Jejich výsledky by měly dát reálnou představu o skladbě odsouzených (mimo jiné z hlediska pohlaví, věku, zdravotního stavu, druhu trestné činnosti, ale také struktury osobnosti a prognostických možností).

Z výše uvedených hledisek a s ohledem na zahraniční zkušenosti lze předpokládat vybudování čtyř základních typů vězeňských ústavů: pevné (uzavřené), polootevřené, otevřené a speciální.

a) Do uzavřených ústavů by měli být umisťováni odsouzení, jejichž chování je ohrožující a nebezpečné (např. útoky, agrese ke spolunodsouzeným, ev. dalším osobám). Vnější i vnitřní ostraha by měla odpovídat bezpečnostním požadavkům. I v těchto ústavech by však měli mít odsouzení zajištěna základní práva související s ochranou jejich fyzického i duševního zdraví a s možností kontaktu s vnějším světem. Systém progresivního trestu by měl umožňovat odsouzeným i v rámci pevného ústavu (diferencované programy např. v jednotlivých odděleních či sekcích) dosahovat určitých výhod a motivovat je k pozitivní spolupráci.

b) Polootevřené a otevřené ústavy budou charakterizovány mírou a intenzitou kontaktů s vnějším světem, stupněm bezpečnostních a kontrolních opatření; svobodou nejen fyzického pohybu, ale také svobodou rozhodování a osobní odpovědnosti; kvantitou a kvalitou podnětů k rozvoji osobnosti v oblasti vzdělávání, pracovní kvalifikace a způsobů trávení volného času.

kteřá potlačí středověký relikv odplatné složky vyrovnávací funkce trestu. Toho lze dosáhnout vztažením nebezpečnosti především k osobnosti pachatele, jak to činí např. severoamerický Model Sentencing Act z počátku 70. let a zpřesněním kritérií určujících její míru.

Tato opatření umožní víceméně individuální vymezení optimální formy zacházení (tj. příslušného programu) i doby v programu strávené.

2.3. Humanita

Základním požadavkem reformy našeho vězeňství je humanizovat výkon trestu odnětí svobody. Tento úkol je společný vědě trestního práva a penologii. Při jeho řešení vyvstává jako základní problém problém míry humanizace. Tj. nakolik lze humanizovat trest, aby ještě zůstal trestem. Jak již bylo zdůrazněno, trest by měl v moderní společnosti plnit především regulativní funkci. Lze na něj pohlížet jednak jako na prostředek, který užívá společnost na svoji ochranu, jednak jako na zpětnou vazbu pro provinilce (tj. prostředek sociálního učení). V této regulativní funkci je užíván i v jiných sociálních systémech, v rodinách, ekonomice apod. Základní charakteristikou trestu je újma způsobená provinilci. Aby tedy trest zůstal trestem a jako takový plnil regulativní funkci, musí obsahovat určitou míru újmy, přiměřenou jednak provinění, jednak osobnosti provinilce. Trest není objektivní kategorií, a to dokonce ani trest absolutní. To, co je trestem pro jednoho, může být - v extrémním případě - pro druhého odměnou a samozřejmě naopak. Popravy fanatiků, v jejichž hodnotových orientacích stojí na prvním místě čest položit život svůj i jiných ve jménu ideje (vůdce) jsou toho nejlepším dokladem.

Humanizace trestu nesmí jít na úkor jeho účinnosti. Neúčinný trest je nehumánní jednak z hlediska společnosti, jednak z hlediska provinilce. Neúčinný trest má za následek recidivu kriminálního chování a tedy poškození společnosti (obětí) i jednotlivce (další represe vůči provinilci). Nelze ve strachu před středověkou "torturou" upadnout do druhého extrému, do beztrestnosti. Oba extrémy jsou stejně nehumánní.

nechceme-li sáhnout k drakonickým opatřením.

Kritériem účinnosti trestu plnicího především regulativní funkci je míra eliminace nebezpečného deviantního chování, tj. míra ochrany společnosti před kriminální recidivou. Účinný je takový minimální trest, který je s to zamezit opakování trestné činnosti. Zkušenosti s dosud hojně užívanou izolací a odstrašením potenciálního pachatele ukazují jako neúčinnější přístup postupné prodlužování izolace a zostřování sankce až - v krajním případě - k trestu absolutnímu. Tato cesta je pro nás neschůdná, neboť naráží na problém humanity (viz dále). Jedinou alternativou je tedy změna chování, event. osobnosti pachatele.

Další argument ve prospěch této alternativy poskytuje teorie učení. Účinnost trestu - podle ní - spočívá jen v útlumu nežádoucího chování. Neposkytuje alternativu chování žádoucího. Má-li trest vést k uvažované změně, musí být doplněn o pozitivní modely prosociálního chování.

Účinnost sankce je určována především a mimo jiné třemi aspekty: kriminalistickým (odhalení pachatele a objasnění případu), justičním (určením sankce a výrokem o ní) a penologickým (samotným výkonem trestu). Penologický aspekt je určován oběma předchozími, především aspektem justičním. Trestní zákon definuje meze, v nichž se může penologie pohybovat. Čím delší doba uplyne mezi zmíněnými třemi aspekty (fázemi) uplatnění sankce, čím detailnější výrok o sankci, tím jsou meze penologie užší a - logicky - tím nižší je pravděpodobnost úspěchu zacházení s pachatelem. Tím problematičtější je ochrana společnosti. Také proto byla v některých státech diferenciací zacházení s pachatelem zcela přenechána penologii. Rozhodování soudu o způsobu zacházení (tzv. vnější diferenciací odsouzených do tří nápravně výchovných skupin) lze považovat za moment, který podstatnou měrou snižuje účinnost snah o změnu chování odsouzených a v podstatě znemožňuje ochranu společnosti.

Naše trestní právo by mohlo přispět ke zvýšení účinnosti trestní sankce řešením shora zmíněného dilematu ve prospěch orientace do budoucnosti. Východiskem je redefinice pojmu nebezpečnost, redefinice,

c) Speciální ústavy či oddělení by měly zajišťovat zvláštní odborné služby pro odsouzené, jejichž fyzický nebo duševní stav vyžaduje mimořádnou pozornost. Může se jednat o odsouzené nemocné, přestarlé, se sníženou pracovní schopností; pro odsouzené závislé na alkoholu, drogách; pro odsouzené s výraznou psychopatickou strukturou osobnosti. Za určitých - předem stanovených - podmínek mohou být v těchto ústavech zařazováni odsouzení, u nichž je soudním rozhodnutím nařízena ochranná léčba (alkoholici, toxikomané, sexuální devianti). Nemusí se jednat o klasickou léčbu, která je u těchto jedinců aplikována v civilních zařízeních. Lze však vypracovat speciální programy zacházení, na nichž budou odsouzení přijímat účast dobrovolně a za předpokladu, že budou dodržovat dohodnuté podmínky (kontrakty). V těchto ústavech by však měla být zvýšena lékařská péče a kontrola.

Profilace ústavů předpokládá provedení kriminologické a penologické sondáže s cílem zmapovat a analyzovat současnou kriminální populaci, která je ve výkonu trestu odnětí svobody.

Současně lze provádět výběr stávajících nápravně výchovných ústavů pro jejich novou organizační strukturu a postupně v nich vytvářet nové materiální i obsahové podmínky.

Specializace (profilace) ústavů vyžaduje adekvátní rozmisťování odsouzených. Bude proto třeba vytvořit systém klasifikace, paletu programů a střediska, která budou rozmisťování odsouzených realizovat. Tato penitenciálně diagnostická střediska by měla být zřizována při vazbách (ve věznicích) a svojí činností zaměřovat na jedince, kteří byli odsouzeni. V každém správním okrsku (dosud kraje) by měla být pro tento účel vyčleněna jedna věznice jako "nástupní" (z hlediska výkonu trestu odnětí svobody). Odsouzení, kteří byli vyšetřováni na svobodě, by mohli svůj výkon trestu začínat právě zde.

5. PERSONÁL

Zásadní přeměny československého vězeňství jsou v plném rozsahu závislé na postojích vězeňského personálu k těmto změnám. Dlouholeté stereotypy vojenskobezpečnostního systému, který charakterizoval organizační strukturu i obsahovou náplň činnosti vězeňských pracovníků, nelze odstranit jednorázově novými administrativními předpisy a nařízeními. Hostilní vazby mezi příslušníky a odsouzenými mají hluboké kořeny a bude otázkou času, kdy oboustranné osobní zkušenosti se stanou zárodkem nové atmosféry v našich věznicích a ústavech. První vstřícné kroky na této cestě musejí však učinit především samotní pracovníci vězeňství.

V prvé řadě by měli správně pochopit význam a smysl pojmu "humanizace vězeňství" a ztotožnit se s jeho praktickou realizací. Musejí být pro tuto činnost motivováni a přesvědčeni o její správnosti. Teprve potom mohou být onou pozitivní silou, která uvede do chodu konkrétní přeměny a dá novému systému kvalifikované sociální služby pevný životaschopný základ.

5.1. Prameny a východiska

V době, kdy československé vězeňství více méně stagnovalo v podmínkách totalitního režimu, bylo uzavřeno samo v sobě a informovanost veřejnosti byla tabuizována, probíhal ve světě - především v zemích západní Evropy a Ameriky - cílevědomý program směřující k humanizaci vězeňských systémů. Byla zpracována řada teoretických srovnávacích studií, které vycházely z konkrétních dílčích výzkumů a ověřovaných experimentů. Máme dnes k dispozici shrnující materiály, které v celé šíři i specifičnosti, mohou být základem pro tvorbu nové koncepce našeho vězeňství. Respektování doporučení obsažených ve Standardních minimálních pravidlech pro zacházení s vězni, v Evropských vězeňských pravidlech a v Kodexu chování úředních osob prosazujících zákon se týká také oblasti personální.

od orientace na minulost k zaměření do budoucnosti je pojetí trestu jako prostředku naplnění spravedlnosti. "Trest je kategorickým imperativem ... nesmí se řídit nějakým účelem mimo něj ležícím ... je pouze ideou spravedlnosti (I. Kant)". Podobně G.W.F. Hegel považuje trest za negaci negace práva a tudíž za potvrzení a obnovení práva. Trest má takto účel sám v sobě a cílem potrestání zločinu (spíše než provinilce) není ani odplata, ani náprava, ale vyhovění požadavkům absolutní spravedlnosti. Proti tomu stálo církevní právo se svým dvojitým účelem trestu: smíření viníka s Bohem a zločincovo polepšení. Regulaci o sobě zajímá méně jednotlivý čin, jeho účinek, více samostatný subjekt a jeho budoucí chování. Je zaměřena do budoucnosti.

Protiklad těchto orientací je základním dilematem trestního práva. Dilematem proto, že - vzdor své protikladnosti - jsou oba póly kontinua, obě orientace současně přítomny i v moderních trestněprávních systémech. Jeho odrazem je trvajících spor "trest vs. zacházení" (punishment vs. treatment).

Jakou funkci by měl trest v moderní společnosti mít, resp. která z funkcí by měla převládat? Odpověď na tuto otázku může poskytnout problém účinnosti trestu.

2.2. Účinnost trestu

V krátkosti a zjednodušeně lze účinnost sankce vymezit poměrem její minimální intenzity k maximálnímu naplnění její funkce. Kritéria účinnosti tedy závisejí na funkci.

Kritériem účinnosti trestu plnicího výlučně vyrovnávací funkce je velikost újmy způsobené pachatelem zločinu, jež je s to emočně uspokojit poškozeného a nahradit způsobenou škodu. Vztah velikosti újmy k přetrvávání kriminálního chování (ke kriminální recidivě) je v případech jiného než maximálního trestu víceméně nulový. To dokládají zkušenosti několika tisíců let. Nelze pouze odplatou účinně chránit společnost před nebezpečným deviantním chováním,

2. FILOZOFIE TRESTU

2.1. Funkce trestu

Lidská společnost (a nejen ona) vyvinula ke své ochraně před deviantním chováním svých členů, tj. před chováním ohrožujícím její fungování, systém obranných mechanismů. Jeho významnou součástí je i v moderní společnosti specifický systém sankcí, reprezentovaný trestním právem. Trestní právo označuje nejzávažnější sociálně deviantní chování, přiřazuje jim více či méně odpovídající sankce a stanovuje pravidla (a podmínky) jejich uplatňování.

Vznik trestu (a trestního práva) je vázán na uchopení výkonu spravedlnosti státem. Systém sankcí má v počátečních primitivních formách trestního práva povahu odplatnou. Jejím účelem je emocionální uspokojení poškozeného (event. pozůstalých) újmou způsobenou provinilci a příp. kompenzace škody. Tuto funkci trestu lze označit jako vyrovnávací. Zkušenosti s vyrovnávací funkcí jakožto jedinou funkcí trestu ukázaly její neúčinnost z hlediska ochrany společnosti. Proto je záhy doplňována funkcí regulativní. Účelem regulativní funkce je tedy ochránit společnost před nebezpečným deviantním chováním. To lze izolací (ostrakismus, posléze trest odnětí svobody), odstraněním a změnou chování, event. osobnosti provinilce. Důraz se v průběhu vývoje trestního práva postupně přesouvá od vyrovnání k regulaci. V rámci regulační funkce se s rozvojem behaviorálních věd postupně opouští primitivní odstrašovací přístup (deterrence approach) a nahrazuje se technikami změny chování, event. dlouhodobou izolací (detencí).

Z těchto důvodů lze předpokládat, že umístění ohniska orientace trestního práva na pomyslném kontinuu od vyrovnání k regulaci (od odplaty k nápravě) je víceméně indikátorem racionality přístupu společnosti k řešení problému nebezpečných deviantních chování (viz partie o účinnosti sankce) a též kritériem míry kulturnosti daného společenského systému. Vyrovnání je ve své ryzi podobě zaměřeno do minulosti, vztahuje se pouze k minulému činu. Přechodem od vyrovnání k regulaci,

V obecné rovině se i pracovníkům vězeňství ukládá:

- soustavné plnění povinností uložených zákonem a ochrana všech osob před protiprávními akty v souladu s vysokým stupněm odpovědnosti nezbytné pro jejich profesi,
- respektování a ochrana lidské důstojnosti, ochrana lidských práv ve vztahu ke všem osobám,
- použití násilí jedině v případě krajní nutnosti a v takové míře, která je nezbytná pro plnění povinností a ochranu dalších osob; důležitý je speciální výcvik sebeobrany,
- uchovávání v tajnosti všech údajů důvěrného rázu,
- nezneužívání úředního postavení k jednání, které by bylo kruté, nelidské nebo ponižovalo lidskou důstojnost; v takových případech se nelze odvolávat na příkazy nadřízených nebo výjimečné okolnosti (hrozba války, ohrožení národní bezpečnosti, vnitřní politická nestabilita či jiné mimořádné události),
- zabezpečení plné ochrany zdraví u osob, které jsou svěřeny do péče, zvláště zajištění rychlé zdravotnické pomoci v případě nutnosti,
- nepodléhání korupci, zabránit jí a bojovat proti ní,
- udržování rovnováhy mezi nezbytnou vnitřní kázní ve vězeních a dodržováním základních lidských práv.

Evropská vězeňská pravidla konkretizují základní principy a doporučení pro činnost vězeňských správ i jednotlivých pracovníků vězeňství. Důraz je kladen na pojem lidské důstojnosti, na ochotu vězeňské správy jednat účinným, avšak humánním způsobem, na rozvíjení trestní politiky, která by vycházela z účelnosti a spravedlnosti, na vedení pracovníků vězeňství k postojům, které odpovídají povinnostem jejich profese a společenské funkci a na vypracování realistických kritérií, která by umožňovala objektivně hodnotit dosažené výsledky.

Evropská vězeňská pravidla vytvářejí teoretický i praktický rámec pro zaměření profesionální činnosti vězeňských pracovníků. Liberální režimy moderních vězeňských systémů kladou zvýšené nároky na kvalitu pracovníků a proto je zdůrazňována náplň činnosti a sociální statut této specifické profese.

Realizace cíle i jednotlivých dílčích úkolů jde ruku v ruce s účinnými a konstruktivními profesionálními vztahy. Jde o stanovení minimálních norem týkajících se činnosti všech kategorií pracovníků, a to jak v oblasti řízení, tak vlastního vězeňského režimu.

5.1.1. Mimořádná pozornost je věnována výběru pracovníků všech stupňů (při nástupu i při zařazování na různé funkce); kritéria výběru jsou zaměřena na lidské a odborné kvality a na schopnost přizpůsobit se daným úkolům. Je třeba podporovat jmenování pracovníků obou pohlaví; úloha žen ve vězeňském prostředí je nezastupitelná.

5.1.2. Specifická odborná kvalifikace musí být zajišťována otevřeným progresivním systémem vzdělávání (nástupní odborné kurzy a speciální postgraduální studium v pravidelných cyklech). Teoretická příprava musí být vhodně propojena se získáváním praktických dovedností. Po celou dobu své pracovní dráhy musejí pracovníci udržovat a zlepšovat své znalosti a odborné vědomosti. Ve vzdělání však nelze vidět jen prostředek ke zvyšování profesionální kvalifikace. Vzdělání zvyšuje i vlastní sebevědomí, smysl pro solidaritu a účinnou kooperaci. Týmová práce je naprosto nezbytným předpokladem sociální služby v obtížných podmínkách, jakým vězení je.

5.1.3. Kvalifikovaní pracovníci pak mohou požívat statut státních zaměstnanců a jsou jim zabezpečeny veškeré sociální jistoty. Jsou však i nadále podmíněny účinností jejich práce, závisejí na jejich dobrém chování, na tělesných i psychických schopnostech. Odměna za práci má být dostatečná, aby bylo možno získat pro tuto službu a udržet v ní schopné muže i ženy. Je třeba stanovit různé výhody a podmínky s přihlédnutím k obtížnému charakteru práce.

5.1.4. Jedním z důležitých úkolů jsou aktivity vězeňských pracovníků orientované na vztahy s odbornou i laickou veřejností. Tato činnost by měla mít formu dlouhodobého programu, který by umožňoval nejen poskytování cenných a zajímavých informací, nýbrž by motivoval veřejnost ke spolupráci a podpoře. K vězeňskému personálu se tak mohou připojit další odborníci (psychiatři, psychologové, sociální pracovníci, duchovní, učitelé, instruktoři tělesné výchovy a sportu) a

- často nedostatečně kvalifikovaný personál, nedostatek specialistů (lékařů, psychologů, sociálních pracovníků i vychovatelů),
- neexistující informační síť,
- chybějící návaznost na systém postpenitenciární péče, atd.

K tomu přistupuje jednak demotivace určité části personálu k výkonu své profese v alespoň minimálním rozsahu (dodržování pravidel a řádu), jednak jen malá možnost doplnění stavu kvalifikovanými silami daná dílem jejich obecným nedostatkem (sociální pracovníci), dílem nezájmem, způsobeným do značné míry malou společenskou prestiží oboru.

V oblasti zacházení s odsouzenými přetrvával po celou uvažovanou dobu akcent na trestání, v němž byla složka korektivní socializace redukována na jednotné - tudíž formální - politické vzdělávání odsouzených a za hlavní mechanismus výchovného působení byla považována výrobní činnost. Tomu odpovídal i systém hodnocení odsouzených. Náznaky "treatment" etapy, spjaté v 70. letech s činností Výzkumného ústavu penologického, byly na počátku 80. let administrativně potlačeny. Chybí tedy celá jedna vývojová etapa a samozřejmě i její zkušenosti.

1.3. Perspektivy vývoje

Historická zkušenost z vývoje sociálních makrosystémů ukazuje bezvýhodnost koncepce revolučních změn, praktickou nemožnost přeskočení vývojových etap, kdy snahy o naroubování moderních dobově vyspělých technologií na v podstatě primitivní podmínky zahrnující zaostalost ekonomických a sociálních struktur a psychologickou nepřipravenost lidí, vedly obvykle pouze k hrubé deformaci struktury i funkce systému. To - do značné míry - určuje perspektivy a hlavní směry vývoje našeho vězeňství.

V dalším vývoji našeho vězeňství bude možné - na základě vhodného využití zahraničních zkušeností - výrazně zkrátit chybějící vývojové etapy. Během nich bude nutno připravit podmínky pro fungující moderní systém, a to především ve dvou oblastech:

- personální a
- materiální.

1.2. Stručná analýza výchozího stavu

Stagnace naší společnosti v uvažovaném období postihla samozřejmě i zmíněný systém obranných společenských mechanismů. Irvalá konzervativnost politických postojů společnosti měla - a dosud má - za následek přetrvávání militantních postojů k porušitelům práva, tedy přetrvávání represivní povahy trestní politiky a vězeňství. Dokladem toho je - v oblasti trestní politiky - novela trestního zákona z roku 1990, která: 1. dekriminalizovala v podstatě jen politické delikty, 2. konzervovala jako základní znak trestného činu vágní pojem společenské nebezpečnosti, jenž se spolu s preferencí významu chráněného zájmu, kterým se v minulosti do hodnocení nebezpečnosti "propašovalo" tzv. třídní hledisko, stal trojským koněm subjektivismu a jeho extrémního důsledku - právní zvlá a konečně 3. ponechala v nezměněné podobě dosavadní velmi úzkou paletu sankcí, v níž domínuje trest odnětí svobody. To vytváří solidní základ k návratu k poměrům totalitního období pokud jde o vysoké počty odsouzených k neodmítnutým trestům odnětí svobody.

Následky společenské stagnace jsou v oblasti vězeňství podstatně závažnější, nepostihují totiž jenom "filozofii" výkonu trestu, kterou by bylo možno vcelku rychle - i proti možnému odporu společnosti - změnit, nýbrž samotné základy systému. Dědictvím minulých let jsou tedy:

- zastaralé - často mamutí - ústavy klasického typu s kapacitou až několik tisíc odsouzených, které však nestačí, takže oddělení a cely jsou přeplněné,
- nevyhovující a nedostatečně vybavení cel, nedostatečné prostory pro trávení volného času,
- nevhodné prostory pro pracovní činnost odsouzených a zastaralé zařízení, které dnes není využitelné,
- minimální vybavení všech složek vězeňského systému moderní technikou,

dobrovolní pracovníci. V souvislosti s jejich činností je tak pro odsouzené vytvářen přirozený most spojující svět vězení se světem všech občanů.

5.1.5. Zdůraznění osobnostní dimenze každého pracovníka není důležité jen při výběru, nýbrž ve stále každodenní jeho činnosti. Musí se chovat tak, aby vzbuzoval přirozený respekt, působil jako pozitivní příklad, pomáhal vytvářet atmosféru bezpečí a jistoty. I vězeňství se týká poznatek, že existuje vysoká korelace mezi "zdravím" organizace a její schopností ovlivňovat lidi ve svém rámci. Znamená to vykonávat svěřené úkoly zákonným, tj. spravedlivým, rozumným a konstruktivním způsobem. Direktivní postupy a lineární analýzy příčin chování jsou neúčinné a nevedou k nápravě.

5.1.6. Fungování prosperujícího vězeňského systému je závislé na takovém stylu řízení, který umožňuje dobrou komunikaci a koordinaci jak uvnitř zařízení, tak směrem ven. Pravomoc a odpovědnost každého pracovníka musejí být přesně vymezeny. Jsou to spojitě nádoby a je nutné, aby byly v rovnováze. Efektivní řízení využívá moderní techniky a uvolňuje tak cenný lidský potenciál, který je nezastupitelný v základních lidských vztazích.

5.2. Úkoly a perspektivy

V příštích několika letech bude mít výchova a vzdělávání pracovníků našeho vězeňství prioritní význam. Opravdu skutečné změny v humanizaci našeho vězeňství může uskutečňovat pouze odborně připravený personál. V první etapě bude nutné věnovat pozornost dvěma kategoriím vězeňských pracovníků - stávajícím a nově přijímaným.

5.2.1. Současní pracovníci měli možnost absolvovat v předchozích letech tři druhy odborného vzdělání. Pro všechny bylo povinností projít nástupním kursem. Někteří se stali absolventy střední odborné školy, někteří vysoké školy SNTB. Z hlediska dnešních požadavků na kvalifikaci vězeňského pracovníka se jeví tento systém vzdělávání jako nedosta-

čující, především v oblasti obsahové. I současní pracovníci se musejí seznámit s novými organizačními strukturami a pravidly, s novými koncepčními záměry a novými postupy v odborné činnosti ve vztahu k obviněným a odsouzeným. Pro přechodné období bude nutné, aby Institut vzdělávání SNV přijal odpovědnost za organizaci a obsahovou náplň tohoto specifického doškolování.

Bude nutné zpracovat systém doškolování pro stávající personál (vertikálně orientovaný od řídících pracovníků, přes specialisty až k pracovníkům administrativy; důraz klást ne pouze na znalostní a vědomostní složky, nýbrž i na motivaci a praktické zvládnutí konkrétních problémů).

Lze očekávat, že nový styl práce a zcela odlišná náplň činnosti se setká s řadou překážek a rezistencí proti zaváděnému systému. Je logické, že mnozí pracovníci se změnami cítí a budou cítit ohrožení, neboť vyžadují od nich vnitřní přizpůsobení a kladou na ně větší odborné nároky. V tomto kritickém období bude velice záležet na řídících pracovnících všech stupňů, především na jejich pohotovosti včas rozuznat všechny pochybnosti, rezistence a skreslení, korigovat je a zamezovat jejich epidemickému šíření.

5.2.2. Nové koncepce vzdělávání by měla respektovat všechna doporučení Evropských vězeňských pravidel, která se týkají výběru a přípravy pracovníků vězeňství.

Již od výběru uchazečů se odvíjí příští kvalita vězeňského personálu. Důležitým krokem je zpracování kritérií pro výběr. Nebylo by moudré podlehnout panice ze současného nedostatku pracovníků a stanovit kritéria příliš "měkká". Každý uchazeč by se měl podrobit psychologickému vyšetření, zdravotní prohlídce, měl by mít požadovanou kvalifikaci a být dostatečně motivován a připraven pro práci s lidmi. Důraz by měl být položen na osobnostní předpoklady pro práci s lidmi, na motivaci profesionálního růstu, na kooperativnost, odpovědnost a samostatný konstruktivní přístup při řešení problémů.

Perspektivně by mohl - zpočátku alespoň metodicky - přejít výběr pracovníků vězeňství do kompetence Institutu vzdělávání SNV.

1. ÚVOD

1.1. Obecná charakteristika

Vývoj vězeňství, jeho celková kulturní úroveň a materiální podmínky, jsou odrazem vývoje, kulturní a ekonomické úrovně celé společnosti. Způsob zacházení s pachateli trestných činů vyjadřuje velmi zřetelně i vztah společnosti (státu) k jedinci a postoj k občanským právům a svobodám.

Vývoj demokratických společenských systémů v zahraničí lze za posledních 50 let charakterizovat vcelku stabilní vyspělou ekonomikou, posunem převládajících politických postojů od liberalismu 60. let ke konzervativismu 80. let a zpět k určité renezanci liberálních myšlenek na přelomu 80. a 90. let a rozvinutou sférou sociálních služeb. Tento vývoj se odrazil jednak v postojích ke kriminalitě a v koncepcích jejího omezování (crime control), jednak v praxi orgánů působících v oblasti trestního práva a zacházení s pachateli. V trestní politice byl počáteční trend k výrazné dekriminální a depenalizační vystřídan oříklo k prosazování "práva a pořádku" (law and order), ve vězeňství se akcent při řešení základního dilematu "zacházení vs. trest" (treatment vs. punishment) přesunul v 80. letech - po zpočátku nekritickém přijímání a následné kritice psychoterapeutických metod - směrem k trestu. V poslední době opět dochází k určité renezanci psychoterapeutických technik, ovšem s důrazem na individuální přístup směřující méně k řešení intrapsychických problémů individua a více k osvojování si sociálních dovedností nutných k úspěšné integraci propuštěného do společnosti. Současné moderní vězeňské systémy mají k dispozici poměrně rozsáhlou síť ústavů různého typu podle míry ostrahy (od maximum security k otevřeným zařízením), způsobu zacházení (od klasického výkonu trestu ke specializovaným ústavům), množství odsouzených a typu vězeňské architektury (od klasických ústavů pro vyšší počty vězňů po malá, architektonicky moderně koncipovaná zařízení) apod.

V přístupu k pachatelům se prosazuje vedle důrazu na plné respektování lidských práv a svobod a na jejich omezování při výkonu trestu jen v nezbytně nutné míře i snaha účinně zajistit práva obětí trestných činů na kompenzaci způsobené újmy.

Ve všech oblastech naší společnosti je postupně nastolován nový pořádek. Zásadní změny se týkají i vězeňství. Do řady nově ořizovaných zákonů je zařazen zákon o výkonu vazby a zákon o výkonu trestu odnětí svobody, které vytvoří právní rámec pro zacházení s trestně stíhanými a odsouzenými oběťmi. Předkládaný materiál má proto koncepční charakter a měl by být podnětem pro rozpracování teoretických postupů i praktických opatření v nově vytvořené struktuře československého vězeňství, které je chápáno jako článek nezbytné sociální služby pro společnost.

Proto je také především nutné poskytnout široké veřejnosti - odborné i laické - pravdivé informace nejen o současném stavu našeho vězeňství, nýbrž i o předpokládaných perspektivách. Tato skutečnost je významná pro budoucí spolupráci s jedinci i společenskými institucemi a organizacemi. Vězeňství již nesmí být uzavřeno samo v sobě a zahalen rouškou jakési tajuplnosti. Musí být pod kontrolou veřejnosti a jeho činnost musí probíhat v těsné spolupráci s ní. Humanizace vězeňství nesmí být deklarována jako pouhé teoretické stanovisko, ale musí najít své praktické uplatnění.

V této souvislosti je prioritním úkolem vybudování takové organizační struktury našeho vězeňství a jeho obsahové náplně, která by v zákonných mezích vytvářela podmínky pro kvalifikovanou sociální službu poskytovanou jedincům, kteří se svým chováním dostali do rozporu se zákonem. Zásadní význam v této oblasti má vytvoření kvalifikovaného vězeňského personálu schopného plnit výchovné poslání, o jehož smysluplnosti nebude mít informovaná veřejnost pochybnosti, protože naplňování cíle výkonu trestu odnětí svobody bude prováděno v souladu s principy humanizace.

Předložená koncepce byla zpracována na základě Evropských vězeňských pravidel, která v sobě obsahují všechny mezinárodní zásady platné pro oblast vězeňství. Zůstává však otevřena všem kritickým připomínkám a konstruktivním návrhům pracovníků našeho vězeňství.

Každý pracovník by se měl profilovat jako profesionál pro práci s lidmi ve specifických podmínkách vazby a výkonu trestu odnětí svobody. To předpokládá zpracovat novou organizační a obsahovou koncepci vzdělávání příslušníků a urychleně ji realizovat. Vypracovat nové učební osnovy, zajistit kvalitní učební materiál a vysoce odborný lektorský tým, který bude schopen v teoretické přípravě využívat moderních učebních postupů. Mělo by dojít k nenásilnému propojení teoretické přípravy a praktických stáží. Institut vzdělávání SNV by měl mít ve vytýpovaných ústavech fundovaný lektorský tým spolupracovníků, kteří by zepovídali za praktický výcvik frekventantů.

Zvyšování odbornosti v průběhu profesionální dráhy by mělo být zajišťováno cyklickými kursy pro jednotlivé skupiny pracovníků (řídící pracovníci, výchovný personál, specialisté apod.). V tomto směru lze využívat spolupráce se státním školstvím tak, aby nové poznatky speciálních oborů mohly najít své uplatnění i ve vězeňství. Spolupráce pracovníků vězeňství s civilní odbornou veřejností a dobrovolnými občanskými pracovníky nejen zprůhlední naše vězeňství, ale otevře možnosti společenské kooperace s cílem kvalifikované a programové sociální služby.

Nejen právní reglementací by se měl zvýšit sociální statut pracovníků vězeňství s poskytnutím sociálních jistot a perspektiv. Bude nutné, aby poskytované výhody nebyly zneužívány a samotní vězeňští pracovníci se snažili o důstojnou reprezentaci na veřejnosti a především vykonávali svoji práci kvalifikovaně a v mezích zákona.

6. ZÁVĚRY

Více než čtyřicet let nekompetentního a autokratického řízení naší společnosti se zvláště výrazně odrazilo v oblasti aplikace trestního práva. Deformovaná morálka zplodila deformované zákony, deformovanou trestní politiku i vězeňství. Reforma tohoto specifického systému obranných mechanismů společnosti musí nutně začít reformou trestní politiky. Bez ní jakákoli snaha o vybudování nového vězeňství, založeného na demokratických a humanistických principech, zůstane jen pouhou teorií a event. změny budou jen pouhými kosmetickými úpravami.

V oblasti trestní politiky bude nutné omezit užívání trestu odnětí svobody jen na pachatele závažných kriminálních deliktů, podstatně rozšířit paletu trestů a přenechat diferenciaci zacházení s odsouzenými zcela penologii. V oblasti přípravného řízení trestního bude třeba zavést zabezpečovací opatření alternativní k vazbě, např. záruku důvěryhodné osoby, domácí vězení, zákaz styku apod., což povede k redukci množství vazebně řešených případů na přijatelnou a zvládnutelnou úroveň. Nařizování vazby by mělo být převedeno do rukou soudu. Zákonná dvouměsíční vazební lhůta by měla být překračována jen ve výjimečných případech. To musí platit zvláště pro mladistvé.

Teprve reforma trestní politiky umožní skutečnou a účinnou reformu vězeňství. Ta by měla proběhnout ve dvou liniích:

- a) strukturálních změn
 - a.a. v oblasti personální
 - a.b. v oblasti materiální
- b) funkčních změn.

V personální oblasti je nutno v první řadě věnovat pozornost zajištění personálního základu reformy. Reforma musí skončit neúspěchem, nebude-li vězeňství disponovat motivovaným, schopným a profesionálně připraveným personálem. Splnění této podmínky považujeme za základní předpoklad.

5. PERSONÁL	40
5.1. Prameny a východiska	40
5.2. Úkoly a perspektivy	43
6. ZÁVĚRY	46

PŘEDMLUVA

	str.
1. ÚVOD	1
1.1. Obecná charakteristika	1
1.2. Stručná analýza výchozího stavu	2
1.3. Perspektivy vývoje	
2. FILIZOFIE TRESTU	4
2.1. Funkce trestu	4
2.2. Účinnost trestu	5
2.3. Humanita	7
2.4. Problém výkonu trestu odnětí svobody	9
3. VÝKON VAZBY	12
3.1. Účel vazby	12
3.2. Současný stav	12
3.3. Perspektivy	13
4. VÝKON TRESTU ODĚTÍ SVOBODY	16
4.1. Prostředí (struktura systému)	16
4.1.1. Vězeňská architektura	17
4.1.2. Ostraha a bezpečnost	18
4.1.3. Informační síť	20
4.2. Aktivita (funkce systému)	21
4.2.1. Klasifikace odsouzených	23
4.2.1.1. Problém klasifikace	23
4.2.1.2. Současný stav	26
4.2.1.3. Perspektivy	27
4.2.2. Differenciace zacházení s odsouzenými	29
4.2.2.1. Vzdělávací (edukační) programy	30
4.2.2.2. Vonočasové programy	32
4.2.2.3. Pracovní programy	32
4.2.2.4. Tréninkové terapeutické programy	34
4.2.2.5. Extramurální programy	36
4.3. Profilace ztávů	37

Funkční změny systému musí začít upevněním řádu v ústavech a vytvořením zákonných předpokladů pro realizaci koncepce (změny zákonů o výkonu vazby a trestu odnětí svobody a zákony příslušných řádů). První kroky v tomto směru již byly učiněny. Dalším úkolem, který bude třeba splnit v nejbližší době (1-2 roky) je vytvoření klasifikace odsouzených. Ta bude navazovat na - v tomto roce plánovanou - epidemiologickou studii vězeňské populace a využije i bohatých zahraničních zkušeností.

Navazujícím dlouhodobějším úkolem bude navržení systému programů zacházení s odsouzenými, jejich experimentální ověření a zavedení.

S řešením nastíněných úkolů je nutné začít okamžitě. Je přirozené, že splnění některých úkolů bude vyžadovat delší časové období a bude závislé na perfektní týmové spolupráci všech zainteresovaných pracovníků. I z tohoto důvodu je nutné prioritní význam klást na vytvoření odborně kvalitního personálu, který bude ochoten a schopen naplňovat humanizační cíle našeho vězeňství.